

HORVÁTH J. ANDRÁS

**LEVÉLTÁRÉRTELMEZÉS,
FORRÁSÉRTÉKELÉS ÉS
LEVÉLTÁRHASZNÁLAT
AZ ARCHIVAR 2010–2016
KÖZÖTTI ÉVFOLYAMAINAK
VEZETŐ ÍRÁSAIBAN**

Az *Archivar* (2007-ig *Der Archivar*) szerkesztősége 2007-ben döntött úgy, hogy szakít az addigi gyakorlattal, s azóta – amennyire csak lehet – átfogó témacsoportokba rendezve közelíti meg a különféle szakmai kérdésköröket, adja közre a német(nyelvű) levéltárosok írásait. A folyóirat „a német levéltárügy közlönye” alcímet a „levéltárügy folyóirata” alcímmre változtatva igyekezett megőrizni értékeit és erényeit, így az átfogó jelleg, a minden szakmai területre kiterjedő figyelmet, továbbá a szakmai élet különféle megnyilvánulásairól szóló ismertetések és híradások informatív voltát.¹

2008-tól az egyhangú zöld borítót számonként változó színűre cserélték és korszerűsítették a tipográfiát. Nem vált ugyanakkor az új formátum előnyére, hogy míg a régi évfolyamok esetében részletes tartalomjegyzék segítette az érdeklődőt a kívánt olvasnivaló minél gyorsabb megtalálásában, az új változatban – a tematizáció fokozott hangsúlyozása eredményeként – a tartalmi részleteket csak az adott fejezethez lapozva ismerheti meg az olvasó.

Az egyes számok témaköreihez illeszkedően – angolszász mintára – rövid szerkesztőségi cikk tájékoztat a fókuszba emelt témáról: kiválasztásának okáról, jellemzőiről, szakmai indoklásáról. A súlyponti téma köré szerveződő vezető tanulmányok után következő *Levéltárélmélet és gyakorlat* címet viselő közlemények rovat írásai is – többé-kevésbé – a középpontba emelt tematikához illeszkednek. A levéltár szerepének, jelentőségének a közösségi elvárások szerint alakuló képe, valamint ezen elvárásoknak és képzeteknek a szakmai szemléletmódban való továbbélése, s annak azt befolyásoló módja számos vetületben jelenik meg az elmúlt tíz esztendő cikkeiben.

¹ A folyóiratról lapunk a korábbiakban is rendszeresen közölt ismertetéseket, legutóbb 2010-ben Laczlavik György tollából. Lásd LACZLAVIK GYÖRGY: *Archivar*. Zeitschrift für Archivwesen. 61. évf. 2008. 1–4. sz. 472 p. Hrsg. Landesarchiv Nordrhein-Westfalen. VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare. *Levéltári Szemle*, 60. évf. 2010. 1. sz. 15–21.

A levéltárértelmezés új útjai és lehetőségei

Miként öltének testet ezek a változások a Németország határain is túlmutató jelentőségű szakmai műhely, a marburgi *Archivschule* képzési tevékenységében, miként képes a patinás intézmény az átalakulások folyamatában mintegy továbbépítve módosításokat is eszközölni a német levéltárosképzés és a német szakmai étosz hagyományain? Ez a törekvés érzékelhető a szakképzési intézmény vezetőjének *Irmgard Christa Becker*nek 2010-ben készült cikkében.² Jóllehet Németországban három intézmény is a levéltáros képzés szolgálatában áll, a szerző vélekedése szerint azonban ezek egyike sem biztosítja a megfelelő szintű levéltáros képzést.³

Míg a potsdami főiskola a bolognai folyamathoz illeszkedik, a marburgi és a müncheni viszont inkább az igazgatási apparátusokhoz közeli szakemberképzést biztosítja. A szerző vélekedése szerint az országban még több ilyen intézményre lenne szükség. Ami a változások ekkori hangsúlymódosulását illeti, az iskolák levéltártudományi és történeti segédtudományi profilja az évezred elején inkább a történeti képzés, továbbá a *levéltári társadalmi kapcsolatok, valamint a jogtudomány* irányába tolódott el, miközben a szűkebben vett levéltárszakmai profil jelentősen visszaszorult. Az intézmény vezetője indokoltan láthatja úgy, hogy a *Records Management*, a különféle archiválási technikák, továbbá a digitális adatok feldolgozásának módszertana kerül a közeljövőben előtérbe. Az irányt a német levéltárosok egyesületének a *Levéltárosok hivatásképe* című munkaanyaga szabja meg.⁴

A másik súlyponti elemet az iratfajták témakörén belül természetesen a *digitális iratok értelmezésének* kérdései kínálják. Ezen túlmenően pedig a jogi feltételrendszerrel összefüggő tematika oktatása, különösen a személyes adatok területe került előtérbe. A cikk szerzője fontosnak vélte érzékeltetni a szakmai képzetek és megközelítésmódok nem statikus jellegét, amit a képzésnek is tükröznie kell.

A képzés tartalmi változtatásának szükségességét illetően szerző elsősorban az elektronikus adathordozókkal kapcsolatos új megközelítésmódra helyezte a hangsúlyt. Szükségesnek ítéli ezek értékelési módszereinek további kidolgozását. Jóllehet a német levéltári gyakorlatban a levéltári szempontok igen következetes érvényesítésére törekednek, a cikk szerzője mégis úgy vélte ekkor, hogy évtizedes lemaradásban vannak ezen a területen. Tovább kell ezért dolgozniuk az eddiginél rendszeresebb iratátvétel és -értékelés lehetőségein, amelynek kiemelt szerepet kell biztosítani a képzés során. Az elektronikus iratok ráadásul másfajta elvi levéltári megközelítést igényelnek, bár az utóbbi időszakban az értékelési kérdések az analóg iratok vonatkozásában is jobban előtérbe kerültek, amit a képzés során is érvényesíteni kell.

² Becker, IRMGARD CHRISTA: Zwischen Vergangenheit und Zukunft – Aus- und Fortbildung an der Archivschule Marburg. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 63. évf. 2010. 4. sz. 361–365.

³ Ezek: Archivschule Marburg – Hochschule für Archivwissenschaft; Fachhochschule Potsdam (Archiv – BA; Archivwissenschaft – MA); Fachhochschule für öffentliche Verwaltung und Rechtspflege in Bayern, München.

⁴ „Das Berufsbild von Mitarbeiterinnen und Mitarbeitern in Archiven”. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 62. évf. 2009. 4. sz. 449–451.

A cikk szerzője hangsúlyozta a közigazgatási folyamatok nagyobb (50 év) időkeretben való bemutatásának szükségességét, s hangot adott annak az igénynek is, hogy az iratképzők értékelése során a levéltárosok a *jogszabályi feltételek* mellett az iratképzők tevékenységének *tényleges tartalmi elemeire is* az eddigieknél nagyobb figyelmet fordítsanak. A Németországban is végbement deregulációs és privatizációs folyamatokkal összefüggésben pedig fontosnak tekinti, hogy az utóbbi időszakban a döntési jogosultságok és az igazgatási hierarchia terén végbement reform hatásának az iratok értékelhetősége tekintetében is levonják a szükséges következtetéseket. Christa Becker az intézmény átfogó, generalizáló hatását, szerepét hangsúlyozva rámutat arra, hogy mivel a tartományokban az egyes szakmai feladatoknak különféle értelmezései léteznek, a levéltáros iskolában kell ezeknek a különbségeknek felszínre kerülniük.

A levéltároskép általánosabb összetevőiről szólott elvi igényű írásában a német levéltáros társadalom egyik meghatározó alakja *Robert Kretzschmar*, „A levéltárosi hivatás-kép mai fejlődési tendenciái” című írásában.⁵ A Baden-Württembergi Tartományi Levéltár vezetője, némileg megidézve az 1990-es évek heves vitáit, korszakunkat a mai szemmel már jobbra megállapodott szakmai nézőpontok terepeként értelmezi. Hiszen a jelzett időszakban – mint Kretzschmar írja –, a német levéltárosok egyik része kizárólag az iratképzés, őrzés, feltárás és használat alaptervékenységeit tekintette mérvadónak, a másik oldal viszont az értékelés és forrásértelmezés lehetőségeit igyekezett egyoldalúan előtérbe állítani. A vita abban az irányban látszik eldőlni, hogy ma már mindenki számára nyilvánvaló, elengedhetetlen az iratanyag létrejöttének, keletkezési körülmények átfogó vizsgálata.

A mára már széleskörűen elfogadott szakmai képbe továbbá, – véli a szerző – egyöntetűen beletartozik a társadalom kulturális hagyatéka megőrzésének és áthagyományozásának, az információk hozzáférésének, az igazgatási apparátusok számonkérhetőségének, a hitelesség, valamint a dokumentum-integritás biztosításának, végül az iratképzés átláthatóságának követelménye. Vagyis ma már a társadalmi igényként felmerülő funkciók sokasága lett magától értetődő. Az is nyilvánvaló, hogy a levéltárakkal szemben a nyitottság irányában megfogalmazott kívánalmak nem feltétlenül mondanak ellent annak a régi alapkövetelménynek, amely szerint az iratképző, az iratfelhasználó, továbbá a kutatók és egyéb felhasználók igényei együttesen biztosítandók.

Kretzschmar a német levéltári szemléletmódhoz illeszkedően igen nagy hangsúlyal említi továbbá – ezen a szemléleti bázison építkezve tovább – *a társadalmi jelenlét intenzitásának* fontosságát. A levéltárosnak eszerint, mint afféle „dokumentáris főkincstartónak” oltalmaznia kell a demokratikus kormányzást lehetővé tevő résztvevői oldalak jogait és igényeit. S egy ennél is emelkedettebb szerepkörben viszont nem felelkezhetünk meg arról sem, hogy ugyanakkor – *assmanni* értelemben – az emlékezeti kultúra meghatározó intézményei vagyunk, akik a történeti kutatások mellett egyéb markáns célcsoportok számára is biztosítják a szükséges információkat. A cikk szerzője alcímként is kiemeli az ebből fakadó fontos követelményt: az eddigieknél is szélesebb kulturális hagyatékot használókat szükséges bevonnunk a levéltári érdekkörbe.

⁵ KRETZSCHMAR, ROBERT: Aktuelle Entwicklungstendenzen des archivarischen Berufsbilds. *Archivar. Zeitschrift für Archiwesen*. 63. évf. 2010. 4. sz. 356–360.

Kretzschmar a levéltár társadalmi integrációjának legfontosabb technikai alapú feltételét egyben következményes elemét a digitális korszak követelményeinek intenzív érvényesítésében látja. Eszerint a levéltári segédleteknek az interneten való megjelenése, s egyéb online jelenlétünk széles felületen közvetlen *dialógusra hív fel bennünket a társadalommal*, amely új dimenziókat jelöl ki számunkra. A levéltárnak a virtuális térben való megjelenése: a digitális tárolók gyarapodása, a digitalizált és az eredeti elektronikus iratok számszerű növekedése, s mindennek a hálózatokba szerveződése elháríthatatlanná teszi, hogy megfelelő digitalizációs stratégiákkal rendelkezünk, eleget téve a 21. század felhasználói igényeinek.

S noha bizonyos, hogy az elektronikus iratokra vonatkozó értékelési kérdések egyre inkább előtérbe nyomulnak, szükséges ugyanakkor az ún. *hibridiratok* kérdésének tudomásul vétele is, amely még jóideig meghatározza a helyzetet. Vagyis el kell fogadnunk a digitális világ „félkész” voltát is, s meg kell birkóznunk a nem normaszzerű adathordozókkal és azok tartalmaival. Robert Kretzschmar cikke végefelé ismét aláhúzza a levéltár nem igazgatási, sokkal inkább kulturális funkciójából fakadó jelentőségét: hiszen mennél több adatot tesz közzé, annál jobban erősödik a kulturális arculata. Az is igaz ugyanakkor, hogy mind az igazgatási, mind a kulturális funkció betöltésekor nyilvánvalóan a társadalomra támaszkodunk.

Jól jelzi a viszonylag rövid időtávon is érzékelhetően végbement változásokat, módosulásokat, hogy míg Kretzschmar 2009-ben, a digitális levéltári világ nekigyűrűzésének egy korábbi fázisában született írásából egyfajta derű és a széles perspektívák szemlélete árad, *Marcus Stumpf*nak a helyi levéltárak helyzetével foglalkozó, hat évvel későbbi cikke ugyanakkor már kevésbé optimista hangvételű.⁶

2008-ban „Az átalakulóban lévő levéltároskép” címmel rendeztek még kollokviumot, s adtak ki kötetet a neves német levéltáros *Norbert Reimann* nyugalomba vonulása alkalmából. A kötet elején egy fiktív és ironikus álláshirdetés szövege szerepel, amely azt kívánta érzékeltetni, hogy ma már bizony nem lehet elhajolni az egyre összetettebb szakmai követelményektől. A korszerű levéltárosnak eszerint felsőfokú végzettségűnek, tudományos kvalitásúnak kell lennie, aki ennek folytán képes a magas szintű feladatok ellátására, a posztgraduális *records management*-ismereteket átlag feletti eredménnyel sajátította el, folyamatosan megújuló tudással rendelkezik az elektronikus iratok területén (metaadatok kezelése, XML-programozás, struktúrák szerkesztése és migrálása); ugyanakkor valamennyi 9–21. századi évkörű iratot is biztos paleográfiai tudás birtokában képes kezelni a koraközépkortól a 20. századig terjedő szakirodalmi ismeretek birtokában; a legújabb intézményszervezési módzatok tekintetében átfogó ismeretei vannak, sokéves vezetői tapasztalat, önállóság, meggyőző fellépés, kezdeményezőképeség, az adott korlátokon átlépni képes együttműködő készség, tudásvágy, s válsághelyzetekben is megfelelő terhelhetőség jellemzi...

A szerző az elmúlt évek levéltáros képzésről/ismeretekről szóló írásait tekintve át jutott arra a következtetésre, hogy szakmailag, társadalmi és kommunikatív kompetenciák tekintetében valóságos „szellemi óriások” lehetnek csupán képesek helytállni a le-

⁶ STUMPF, MARCUS: Ausbildung im Wandel. Eine kommunalarchivische Position. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 68. évf. 2015. 4. sz. 325–327.

véltári területen. Vagyis valójában mind a német levéltáros egyesület, mind a városi és községi levéltárosok egylete által támasztott követelmények nemigen állnak a realitások talaján. Ám a képzés/képzettség oldaláról nem is találkozhatunk ilyenekkel – állapítja meg a szerző –, hiszen az csupán az alapokat jelentheti, aminek majd azután a mindennapi szakmai gyakorlat során kell továbbépülnie.

A jelenleg rendelkezésre álló ismeretanyag viszont aligha lehet alkalmas arra, hogy akár a digitális világban, az elektronikus iratok archiválása terén, akár a levéltári jog támasztotta feltételeknek megfelelően, színvonalasan legyen képes megküzdeni a kihívásokkal. Az is bizonyos ugyanakkor, hogy viszont a levéltáros képzés további specializálása kevésbé lehetséges. A kommunál-levéltárosi oldal tekintetében a szerző akként kívánja jellemezni a helyzetet, hogy a fenti ideálképzetet szembeállítja a ténnyel: a községi és városi levéltárak esetében a levéltáros képzettséggel rendelkezők az időszakban nem érték el az 50%-ot sem. Ennek egyik okát abban látja, hogy a kistelepülések levéltáraiban jellemzően csak mellékállásban foglalkoztatnak levéltárosokat. Arrafelé rendszerszerű ugyanis, hogy bár sok települési levéltár van, ezek afféle helytörténeti gyűjteményként működnek. A potsdami iskola szolgáltatásai nagyszerűek, de nem feltétlenül felelnek meg a helyi levéltári szakemberek képzési igényeinek. Előbbiek ugyanis: 1. középfokú képzést követő „levéltárosi távképzés”; 2. levéltártudományi masterképzés, amely fontos mérföldköve a professzionalizációnak; 3. említendő még, mint továbbképzési forma: „média- és információs szolgáltatási felelős”.

A kiragadott példák, illetve írások a levéltárfogalom tartalmi módosulásának, új elemekkel való feldúsulásának témakörét érintik; ám felfedezhetők ezek háttérben finansiális és egyéb működési feltételek tágitását célzó szemléleti kezdeményezések is. A 2010-es szám szintén ezt a tematikát – *Marketing in Archiven* – igyekezett körüljárni.

A szerkesztők azt a korábbi szemléleti módtól gyökeresen elszakadó felfogást téve magukévá válogatták az írásokat, amelyek a levéltárat immáron nemcsak a passzív kulturális értékhordozó közgyűjtemény szerepében látatják, hanem olyan intézményként, amely folyamatos küzdelmet folytat létfeltételeinek újratertemzéséért. A levéltár a múzeummal és a színházzal szemben sajnálatos módon nem rendelkezik azzal az ajánlati potenciállal, amely minden további nélkül felkelthetné a kultúraérzékeny nyilvánosság érdeklődését. A kölni tragédia, a városi levéltár összeomlása azonban – szerencse a szerencsétlenségben –, egyfajta tragikus áldozathozatalként némileg felhívta a társadalom figyelmét a levéltárügyre. Ez viszont csak átmeneti hatás, s nem mentesíti a levéltárakat attól, hogy marketing-koncepciókat dolgozzanak ki pozícióik hosszútávú biztosítására. A levéltáraknak ezért – olvasható több írás konklúziójaként is – lehetőleg nem egyedileg, hanem egymással összefogva ajánlatos tüzetesen elemezniük működési területüket és társadalmi célsoportjaikat, amelyekhez kulturális termékeiket is hozzá kell szabniuk.

A lapszám mind koncepcionálisan, mind a kulturális marketing gyakorlati szempontjait illetően tartalmaz figyelemre méltó írásokat. *Sabine Stropp*nak a „Levéltári marketing – gondolatok a piac felől” című értekezésében a levéltári alapfunkcióknak az

igényekhez és a szükségletekhez való igazítását, illetve azok lehetőségeit taglalja.⁷ A haszon követelménye itt – eltérően az üzleti szférától – nyilvánvalóan egy másfajta szempontrendszer szerint, szélesebb körűen érvényesítendő (*Nonprofit Marketing*).

A levéltári terület esetében sem nélkülözhető a kulturális piac elemzése, a fogyasztói igények feltárása, az értékesítési lehetőségek szemrevételezése. A levéltári marketing érvényesítése során is fontos az aktivitási terület meghatározása és a motiváltság, a „misszió” tudatosítása minden egyes alkalmazott esetében. A levéltár sokirányú – igazgatási, kulturális, tudományos, lakossági szolgáltatási – funkcióinál fogva széleskörű szolgáltatási ajánlati spektrummal rendelkezik, amelyek ugyanakkor speciális intézményi formákhoz kapcsolódnak. Intézményeink három nagy csoporttal állnak szemben: iratátadók, -használók és együttműködő partnerek, akik ugyanakkor mind eltérő igényekkel lépnek fel. A funkció teljesítése szempontjából döntő elem az őrizetben lévő iratanyag feltárásának és rendelkezésre bocsátásának olyan, az idődimenziót fokozottan figyelembe vevő szempontja, amely nemcsak a jelen, de a jövő generációja számára is használati lehetőségeket biztosít.

Ám nem csupán a közvetlen igényeket támaztó partnerekkel szükséges a megfelelő kapcsolat, hanem a tágabb környezettel is (gazdasági, szocio-demográfiai, jogi-politikai, technológiai és kulturális területek). Nélkülözhetetlen az a fajta érzékenység, amely folyamatosan követi, s a mindennapi munkába képes integrálni az aktuális változásokat és a fejlődés elemeit. A külső mellett ugyanakkor a belső marketing is fontos; vagyis, hogy a levéltár személyi állománya és a használók között közvetlen bizalmi viszony létezzon, hiszen a felhasználó nem képes ellenőrizni a feladatteljesítést.

Az adott stratégiát az egyes levéltáraknak maguknak kell kidolgozniuk. Fontos kritikai jellegű kérdéseket feltenniük: a levéltár teljes terjedelmében teljesíti-e feladatkörét, ezek egybevágóak-e az igényekkel, hol található még tartalékok, s szükségesek-e intézkedések e téren. A cél a belső és a külső erősségek és gyengeségek feltérképezése. Az iratképzők áttekintése után a rokongyűjtemények kerülnek terítékre. A levéltárhasználók vonatkozásában nem elhanyagolható csoportosításuk, s pillantás a használati tendenciák alakulására. Mindezt pedig az eshetőségek számbavétele követi, ami végül a további marketingcélok meghatározását teszi lehetővé. Pl.: a felhasználói megelégedettség fokozása új szolgáltatás lehetőségének felvetése útján, intézményi együttműködés elmélyítése, pozitív intézményi imázs továbbbépítése stb. Egy másfajta csoportosításban az egyes elemzési területek tehát: az ajánlati politika számbavétele (levéltári anyagról készült feldolgozások, segédletek, használati módok és lehetőségek); disztribúció (az információhoz való hozzáférési módok biztosításának kérdésköre, nyitvatartási idő, netes elérhetőségek, stb.); kommunikációs politika (a célcsoportok megközelítési módzatai: hirdetés, nyilvános felületek elérése); költségpolitika – ennek ritkán figyelembe vett eleme a tartalmi szempontokra alapozó eredményességi kontroll.

A levéltári marketingnek egy, a szokványostól eltérő levéltárértelmezést is felmutató esetével találkozunk *Evelyn Brockhoff*nak, a frankfurti levéltár elgondolkodtató intézmé-

⁷ STROPP, SABINE: Marketing im Archiv – Ein Denken vom Markt her. *Archivar. Zeitschrift für Archiwesen*. 63. évf. 2010. 4. sz. 261–266.

nyi átszervezését bemutató cikkében.⁸ Az átszervezés már-már a levéltár átértelmezésének problémáját is felveti. A tárgyalt levéltár voltaképpen egy holisztikus szemléletű várostörténeti intézményként áll elénk. Az igazgatónő a városi levéltári funkciót annak jobbára egyetlen – nyilvánvalóan legfontosabb, mondhatni klasszikus – dimenziójában értelmezi: „megőrizni és hozzáférhetővé tenni a város történeti hagyatékát”.

A város addigi levéltárát 1992-ben szervezték át *Frankfurti Várostörténeti Intézet* néven, jelezvén, hogy az addigi elsődleges funkciót egy szélesebb nyilvánosság irányába kívánják tágítani. A levéltáros feladata addig „csupán” a kutatók tájékoztatásában merült ki, amelyet mára már – érvel az intézet művészettörténész végzettségű igazgatónője – egy megváltozott, aktívabb szerep váltott fel. Ezt Frankfurt esetében a városi identitás fokozottabb előtérbe állításának igénye magyarázza. Miután 1999-ben átvették a helyi karmelita-kolostort, felújították az épületet, ami nagyban segítette az intézményt annak az identitáspolitikának a megvalósításában, amelyet a város nagymértékű világháborús pusztulása is indokolt. A városi emlékezet már csak azért sem korlátozható tisztán a hivatali aktákra, mivel az 1944. márciusi bombázások nyomán az ilyen jellegű városi iratok kétharmada a lángok martaléka lett.

Az új levéltárhasználati elvek érvényesítése a régészeti múzeum és a várostörténeti intézet egy épületkomplexumban történt elhelyezésével új intézményszolgáltatási koncepció megalkotása révén vált lehetővé. A karmelitakolostor ettől fogva egy összefogott szempontrendszer által meghatározott közösségi célokat szolgál. Az egész kolostorövezetet a városi hatóság egyfajta szellemi élményközponttá igyekezett átalakítani (kiállítások, esti előadások, stb). A hagyományos levéltári funkciók bővítésének igényét ugyanakkor kutatóterem hétfégi használata jelzi. Honlapjuk – a hagyományos levéltári adatokon túlmenően – adatbázisokat, állományinformációkat, s egyéb várostörténeti adatokat, az iratállományok érdekességeiről szóló hírlevelet tartalmaz.

A másik két kulturális intézmény ottléte eredményeként a látogatókat is magukhoz vonzották: a kiállítások a várostörténeti témákon túlmenően helyi művészeket is bemutatnak. A régészeti múzeummal kéthavonta megrendezett közös intézményi programok bizonyos szinergikus hatásokat eredményeznek. A galériatérben megrendezett képzőművészeti kiállításokkal a művészet mintegy kilép saját szokványos közegeből, és így a felszabadított esztétikai térben a tér-idő dinamika érvényesülésével együtt az adott várostörténeti tartalom is nagyobb érdeklődést vált ki.⁹ A szinergikus hatás állománygyarapító eredményeként egy-egy kiállítást vagy előadást követően a látogatók beletekinthetnek a levéltár tevékenységébe, anyagába, és nemegyszer fényképekkel, dokumentumokkal gyarapítják a gyűjteményeket.

Emellett természetesen a forrásokat érintő, de általános kulturális-társadalmi jellegű jelenlét terén is aktívak: élénk kapcsolatok különféle kulturális intézményekkel, az egye-

⁸ BROCKHOFF, EVELYN: Attraktive Geschichtsvermittlung als archivisches Marketing. Das Institut für Stadtgeschichte in Frankfurt am Main. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 63. évf. 2010. 3. sz. 277–284.

⁹ A koncepcióra utaló néhány, az utóbbi években megrendezett változatos tematikájú kiállításuk: A császárcsináló Frankfurt és az aranybulla 1356–1806; A dóm és a Római hegy között: a frankfurti óváros; A 600 éves frankfurti római; Több mint zene: a 125 éves régi opera; Frankfurt és az 1944 márciusi bombázás; A Frankfurt Sound – egy város és a dzsessz; Szabadidős tevékenységek a régi Frankfurtban stb. Uo. 281.

temmel, történelmi egyletekkel, iskolákkal, amelyekkel eredeti iratok felhasználásával szemináriumokat és előadásokat szerveznek.

A társadalmi jelenlét, a verbális források megszólaltatása érvényesül a *Frankfurti Történetek* rendezvényein. Itt az idők tanúi kapnak szót, ahol a személyes élmények alapján kerül terítékre a múlt. Fontos szempont, hogy a kiscsaládkban kiveszőfélben lévő párbeszéd mintegy intézményes pótlására a megélt mindennapok perspektívájából értelmezzék a történelmet, s dialógus jöjjön létre a generációk között.

A várost „mintegy irodalmi formátumban” igyekeznek megszólaltatni a „*Frankfurt-erlesen*” tréfás megnevezésű rendezvényeken, hiszen, ahogy a levéltár igazgatója fogalmaz: „nem csupán hivatalos adatok és tények, de finom pszichológiai alapoottságú és szubjektív hangvételű leírások során is megnyilvánulhat a városi élet, s rejtheti magában annak jellegzetességeit”.

Mindezt azonban az intézmény vezetőjének igen mély várospolitikai beágyazottsága teszi lehetővé, hiszen Evelyn Brockhoff annak a döntő jelentőségű kulturális választmánynak az elnöke, amely egyébiránt a különféle forrás- és egyéb várostörténeti kiadványok megjelentetéséről is gondoskodik...

Fontos eleme még a kétségkívül újító szemléletű intézményvezetésnek, hogy széleskörű kulturális marketingeszköztárt alkalmaznak. A levéltárosok feladatkörébe tartozik, hogy mint háttérinformátorok folyamatosan anyaggal és témákkal lássák el a sajtót a várostörténeti ismeretek terjesztése érdekében: a látogatók internetes tájékoztatása, sajtóhirdetések, plakátok a kiállításokról, hotelekben, egyéb intézményekben, metróban elhelyezett hirdetések stb. Mindebben a főfoglalkozású levéltárosok mellett egy egész csapat önkéntes működik közre.

A levéltári értékről alkotott képzetek alakulása

Az 1990-es években folytatott nagy elvi viták mintegy lezárásaként került nyilvánosságra az az átfogó állásfoglalás, amely jobbára a forrásértelmezési feladatkör kereteit foglalta rendszerbe a kommunális levéltárakra vonatkozóan, amit 2004-ben tárgyaltak meg az *Önkormányzati Levéltárak Szövetségi Konferenciáján* (BKK), Saarbrückenben.¹⁰ Ez elvi állásfoglalásként szögezi le az adott önkormányzat területén keletkezett dokumentáció identitásbiztosítás szempontjából pótolhatatlan voltát és ennek jelentőségét a helyi közösség egészére. Az ebben a körben képződött iratok – a közigazgatási iratok mellett – a helyi életviszonyokat dokumentálják, s levéltári értékkel rendelkeznek. Mindezt pedig a helyi levéltár által kialakítandó részletes, ún. *dokumentációs profil*nak, mint a *forráskiválasztás elvi szempontjait rögzítő segédlet*nek kell garantálnia. A szakmai ajánlás egyébiránt külön hangsúlyozza, hogy a helyi levéltár csak abban az esetben teljesítheti feladatát, ha minden forráscsoportra, tehát magánszemélyek hagyatékára is kiterjeszti tevékenységi körét. Az elvi útmutatást követően tette közzé azután az Önkormányzati Levéltárak Szövetségi Konferenciája 2008-ban az önkormányzati levéltárak dokumentációs profiljáról készített munkaanyagát. Ez széleskörű vitát gerjesztett a ki-

¹⁰ BECKER, IRMGARD CHRISTA: „Das historische Erbe sichern! Was ist aus kommunaler Sicht Überlieferungsbildung?” Positionspapier der Bundeskonferenz der Kommunalarchive beim Deutschen Städtetag. *Der Archivar*. 58. évf. 2005. 2. sz. 87–88.

dolgozandó levéltári iratképzés koncepciójáról, amely felkeltette a német városok szövetségének az érdeklődését is. A dokumentum – ami talán megnyugtatóan hatott – ugyanakkor nem az iratképzési gyakorlat átalakításának az igényével született.

Az értelmezést a marburgi levéltáros iskola igazgatónöje egy példákat is felsoroló közleményben igyekezett megkönnyíteni.¹¹ Eszerint az adott önkormányzati iratképzők esetében a községi élet valamennyi vonatkozását szükséges érinteni, hiszen bizonyos, hogy paradigmaváltásnak vagyunk tanúi, s ma már önkormányzati levéltárak vonatkozásában legalábbis a *helyi életvilág (Lebenswelt)* kategóriarendszerének kidolgozását kell célként kitűzni.

Bevezetőjében *Irmgard Christa Becker* azt hangsúlyozta, hogy mivel eddig az egyedi irategységeket döntően az igazgatás kontextusában értékelték, ez csupán hézagos értéktartalmú levéltári irategyütteseket eredményezhetett, amely a község aktorainak csak bizonyos köreire korlátozódott. Kis túlzással, mondhatnánk szinte csak véletlenszerűen került *nem közigazgatási eljárás nyomán keletkezett iratanyag* a levéltárba. A helyi szintű levéltári iratanyag létrehozásának legfőbb feladatát a cikk szerzője a helyi társadalom és az életviszonyok megfelelő ábrázolásában jelölte meg. Eseményeket, jelenségeket, struktúrákat, a cselekvő személyeket nagyban és kicsiben egyaránt dokumentálni kell, figyelembe véve a politikai, gazdasági, szociális és kulturális történéseket. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanakkor a jogbiztosító érték szempontja sem, mindazonáltal a községi levéltáraknak a maradandó értékű anyag meghatározásakor a hivatalos és a nem hivatalos iratokra egyaránt tekintettel kell lenniük.

Adott dokumentációs profil esetében a követelmények a következők:

- a helyi életviszonyok kategorizálása;
- a dokumentációs célok, valamint a szükséges dokumentációs szintek és az annak megfelelő források meghatározása;
- mindennek megfelelő levéltári állományok és regisztratórák megjelölése;
- levéltárárett állományok értékelemzése kvalitatív és kvantitatív szempontok alapján;
- az átvétel és a végleges tárolás biztosítása a megfelelő levéltári intézményben.

A fenti levéltári forrásértékelési szempontokat magának a levéltárosi hivatásnak, továbbá az elektronikus iratképzésből fakadó és a feladatokat az iratképző közvetlen közelségébe helyező problémákat igyekezett átfogni *Robert Kretzschmar* elvi igényű tanulmányában.¹² Az elmúlt két évtizedben nemcsak a levéltári munka, de mint írja – összefüggésben főként a 21. századi digitális korszak kihívásaival – maga a levéltárosi önértelmezés is átalakult. A tanulmány első részében a levéltári értékszempontok alakulásával, a másodikban a levéltári irat képzésére és az iratkezelés összefüggésére veti figyelmét a szerző az ügyirattan és a levéltártudomány szempontjaira alapozva.

¹¹ BECKER, IRMGARD CHRISTA: Arbeitshilfe zur Erstellung eines Dokumentationsprofils für Kommunalarchive. Einführung in das Konzept der BKK zur Überlieferungsbildung und Textabdruck. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 62. évf. 2009. 2. sz. 122–131.

¹² KRETZSCHMAR, ROBERT: Auf dem Weg in das 21. Jahrhundert: Archivische Bewertung, Records Management, Aktenkunde und Archivwissenschaft. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 63. évf. 2010. 2. sz. 144–150.

A levéltári érték tárgyában tartandó vita szükségességéről szólván, az itthoni szakmai fórumokon jószerivel fel sem merült fontos fejleményre hívja fel a figyelmet Kretzschmar. Nevezetesen arra, hogy az 1990-es évek óta jelentős és elmélyült vita bontakozott ki Németországban a levéltári értékről, amely a levéltári iratátvételek gyakorlati tennivalóit is a legközvetlenebbül érintette. Az alkalmazott dokumentációs profil fogalma alá vont különféle segédeszközök addigra ugyanis kimerítették lehetőségeiket, s csupán utaltak a további szakmai diskurzus szükségességére.

Fő kérdésként merült fel, hogy hogyan lehet ezt az eszközt rendszert továbbfejleszteni és optimalizálni annak érdekében, hogy az olyanfajta *multiperspektívikus levéltári anyagot* eredményezzen, amely megfelelően képes tükrözni egy plurális társadalmat.

Kritikaként fogalmazódott meg állami tényezők részéről a digitális korszak követelményeiből fakadó levéltári problematika megvitatásának hiánya is. Kérdésként merül fel, hogy mi a költséghatékony módja a nem nagy terjedelmű, ugyanakkor értékes digitális levéltári anyag értékelésének. Az eddigi tapasztalatok azt mutatták, hogy *kommunális területen*, valamint *felsőfokú oktatási intézmények* esetében előállított dokumentációs profilok többé-kevésbé alkalmasak ilyen tárgyú diskurzus továbbvitelére, vagyis annak megválaszolására, hogy mi módon képesek ezen dokumentumok tabumentes érték-szempontok és célok felmutatására.

Emellett azonban a legfogósabb kérdést az eredeti *digitális iratok archiválása* vetette fel. A *Baden-Württembergi Tartományi Levéltár* már 2003 óta számos ilyen állománnyal gyarapodott, s itt az alapelv az volt, hogy ezeknek az analóg iratokkal tartalmi és szerkezeti szempontból összevethetőnek kell lenniük. Szövetségi szinten, az elektronikus iratok technikailag már régebb óta megfeleltethetők egymásnak, s egyre inkább tartalmi tekintetben is hasonló folyamat tapasztalható.

A másik, számos vitára okot adó kérdéskört az egyre nagyobb jelentőségű, ugyanakkor a cikk szerzője szerint Németországban nem túl fejlett *records management*-rendszernek (RM) a digitális iratok vonatkozásában való értelmezése, illetve értékelése képezte. Jóllehet nincs vita arról, hogy a levéltárosnak aktív rátekintése kell lennie az iratkezelési folyamatokra, de az alapjában véve ügyviteli szempontú *records management* többnyire ellentétben áll a levéltári értékelési szempontokkal. Nyilvánvaló, hogy a digitális világot annak sajátosságai szerint kell megközelítenünk. Az irattári szint („*vorarchivisches Bereich*”) ennek megfelelően azonban új értelmet nyer. Probléma, hogy még Németországban is korlátozottak a lehetőségek. Proaktív szinten – amint a szerző megállapítja, főként anyagi okokból, s összefüggésben a deregulációs törekvésekkel – nem áll rendelkezésre a levéltári igényeknek is megfelelő RM-rendszer. Az RM-mel kapcsolatos elvi fenntartások ellenére a cikk szerzője kívánatosnak véli az angolszász országokhoz közelítő állapotok elérését.

Érdekes az a folyamat, hogy miközben a hagyományos ügyiratkezelés eltűnőfélben van, ugyanakkor az elektronikus ügyiratkezeléssel szemben támasztott igények, a levéltári értékre vonatkozó képzetek átalakulása folytán is megnövekedtek; ezért az elektronikus aktakörnyezetet és struktúrát is ismernünk kell. Szerző ezért is hangsúlyozza a hagyományos és a digitális iratkezelés közötti kapcsolat fontosságát, üdvözölve ennek a témakörnek a beemelését a tantárgyak körébe például a marburgi levéltáros iskolában.

A levéltártudományról folytatandó további viták szükségességéről szólván Kretzschmar amellett érvel, hogy az elektronikus környezet megjelenése ellenére továbbra is együtt kell értelmezni az iratképzőkre vonatkozó tudnivalókat (*Strukturlehre*) és a módosított tartalmú ügyirattant (*Aktenkunde*). Bizonyos – hangsúlyozza – a levéltártudomány és az ügyirattan kapcsolata fontosabb, mint a különféle tudományelméleti elhatárolódások. Fontos lenne megkeresni a kapcsolódási pontokat. Kretzschmar sajnálatosan jellemzőnek tartja, hogy a levéltári terület nemigen érdeklődik – az annak idején levéltárosok által kifejlesztett – ügyirattan elektronikus változatai iránt. Érthető persze, hogy a levéltártudomány, amely már nem csupán a levéltári iratra, hanem annak egész képzési folyamatára és hasznosulására koncentrál, elveszni látszik az iratállományok között. A Strukturlehre nyilvánvalóan megkerülhetetlen a levéltári anyag képzésének értékelési folyamatában, s ugyanez érvényes az RM-re is. A forráskritika kiterjesztett értelemben elengedhetetlen: a *Johannes Papritz* által lefektetett iratértékelési szempontok lényegében érvényesek az elektronikus korszak konverziós és digitalizálási terveinek készítése és az újfajta iratszerkezetek tekintetében is.¹³ Jóllehet a levéltártudomány ma már túl is terjeszkedik a papritzi elveken, s az iratképzőket a korábbiaknál sokkal inkább a társadalmi folyamatok függvényeként értelmezi. A Baden-Württembergi Tartományi Levéltárban egyébiránt 2009-ben az elektronikus iratokat két levéltárosból és egy digitalizálási szakemberből álló vegyes csapat értékelte.

Kretzschmarnak a forráskutatási módszertan újradefiniálása szükségességéről írott megállapításai mindenek előtt korunk elektronikus iratképzésével kapcsolatos problémáinak levéltártudományba való bekapcsolására vonatkoznak. Hiszen – mint írja – a levéltári anyag keletkezése elemzésének kérdései mindig is a levéltártudomány meghatározó részét képezték.

Ami a levéltároskép alakulását illeti, Kretzschmar a korábbi bezárkózó, introvertált, szűkös referenciaskálán mozgó attitűddel szemben már végbement fejleményként nyugtázza az ettől jelentősen eltérő vonásokat: szélesebb és igényesebb társadalmi funkcionális, az adathordozók átláthatósága, „a jó kormányzás oszlopi szerep” befogadása, általános társadalmpolitikai forrásigények, ezek körében az emlékezeti kultúra tárhelye és őrzője-szerep elfogadása, az írásos kultúrjavak biztosítása, a transzparencia garantálása a demokrácia megerősítéséhez, nemkülönben az identitáselmélyítéshez inspiráció nyújtása. S a levéltártudománynak ezekhez a célokhoz kell igazodnia – mondhatni a 19. században nyilvánossá tett levéltárnak egyre nyilvánosabbá kell válnia.

A levéltári forrásértékelési kérdések alkották a 2012-es 1. szám vezető témáját is. Leginkább két írás: a *Német Levéltáros Egyesület (VdA)* ajánlása, de főképpen *Stefan Sudmann*, Dülmen város levéltárosának a nem hivatali, avagy köziratok jelentőségével foglalkozó cikke érdemel részletesebb méltatást.

¹³ A marburgi iskola megalapítója, *Johannes Papritz* (1898–1992) átfogó igényű levéltártudományi munkájában egyébiránt az iratértékelést a proveniencia-elv figyelembe vételével, az iratképzők szervezeti sajátosságaiból kiindulva közelítette meg, s az *Adolf Brenneke* által szorgalmazott „szabad proveniencia” elvvel szemben az iratképzők szervezeti sajátosságait szigorúbban figyelembe vevő felfogás mellett állt ki. (PAPRITZ, JOHANNES: *Archivwissenschaft*. Band 3., Archivische Ordnungslehre, Erster Teil. Marburg, 1976. 70–77.)

A VdA iratértékelési bizottsága 2011. március 16-ai stuttgarti ülésén fogadta el elvi igényű, ám meglehetősen általánosságokban mozgó állásfoglalását a levéltári iratok értékeléséről. Ez a bizottság 2004-es dokumentumához kapcsolódik, amely a változatos és sokoldalú forrásbiztosítás szükségességéről szövegezte.¹⁴

A bizottság a tárgy felvetése során igyekezett felhívni a figyelmet az iratértékelési szempontok javítása kapcsán a különféle szinergiákból fakadó előnyökre, ám nem rejtette véka alá a levéltárosi szkepszisből fakadó hátráltató tényezőket sem. Az egységes iratértékelési szempontok tárgyalásánál a következőkre utalt:

- általánosságban növekedhet a levéltári forrás jelentősége a felhasználó számára;
- a jobb forráskiválasztás eredményeként csökkenthető az átveendő iratok mennyisége, valamint a tükröződő iratok köre, s ezzel a költségek;
- a szorosabb együttműködés folytán intenzívebbek lehetnek az alapelvekről zajló eszmecsere, emelkedhet az általános szakmai színvonal;
- a szövetségi rendszerbe tartozó különféle szintű szervek együttműködése és azok európai szintre emelkedése révén az állami feladatok konkrétabb meghatározása, s ezáltal intenzívebbé válik a magánszervezetekkel való együttműködés.

A dokumentum elfogadta a szélesebb körű szakmai állásfoglalás szükségességének elvét; a levéltári szintek illetékessége megállapításának, a horizontális és a vertikális értékelés rendszer-szintű kidolgozásának igényét; a szövetségi állam sajátosságainak, valamint a kvantitatív mellett kvalitatív szempontok figyelembe vételének elvét; továbbá az anyagi lehetőségekre is tekintettel lévő módszertani feltételek tisztázása fontosságát. A legkonkrétabb követelményeket a különféle személyes hagyatékokkal kapcsolatosan fogalmazták meg. Prioritásként szögezték le a veszélyeztetett hagyatékokra, a többszörös ráfordítások elkerülésére, a dokumentációs profilnak megfelelő hagyatékok megszerzésére, valamint ezen magániratok levéltárközi cseréjére vonatkozó igényeket.

A 2010 utáni időszak fontos mozzanata volt továbbá a *Német Levéltárosok Egyesülete* iratértékelő munkabizottságának 2005-ben kialakított állásfoglalása, amelynek főbb megállapításai a következők voltak.¹⁵

Nem arról van szó, hogy valamiféle zárt elvi rendszer keretei között határozzuk meg a levéltári iratértékelés mikéntjét – olvasható az indoklásban –, hanem, hogy alkalmazható útmutatót adjunk a mindennapi levéltári munkához. A levéltári irat, pontosabban iratképzők értékelése során figyelembe veendő legfontosabb követelmény, hogy a kiválasztott irategységek kellőképpen tükrözzék mind az aktuális politikai folyamatokat, mind a társadalmi élet megnyilvánulásait – utóbbit olyan széles értelemben véve, amennyire csak lehetséges. A levéltári átvételre kijelölt akár hivatali, akár nem hivatali forrásegyüttesnek a lehető legszélesebb bázison kell nyugodnia, s a konkrét iratértékelésnek elsődlegesen nem az adott proveniencia tevékenységére, hanem a kapcsolatos életmegnyilvánulások nyomainak tükröztetésére kell irányulnia.

¹⁴ Ein neues Positionspapier des VdA-Arbeitskreises „Archivische Bewertung“ zur Überlieferungsbildung im Verbund. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 65. évf. 2012. 1. sz. 6–11.

¹⁵ Positionen des Arbeitskreises Archivische Bewertung im VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare zur archivischen Überlieferungsbildung. Einführung und Textabdruck Von Robert Kretzschmar. *Der Archivar*. 58. évf. 2005. 2. sz. 88–91.

Az 1990-es évek vitái, amelyek döntően a schellenbergi bizonyító-, illetve az információs érték állítólagos szembenállásán alapultak, valójában mindkét oldalon csupán az adott irategyüttes „benső dokumentációs értékét” vették figyelembe. Viszont ezt követően nyilvánvalóvá vált, hogy a kvázi értéksemleges irányultságot feltételező, magukból az iratokból kiinduló és oda vissza is térő, alapjában véve pozitivistá attitűd nem alkalmas az érdemi értékelésre.

A 2012-es iratértékelési kérdésekkel foglalkozó szám igen figyelemre méltó írásában *Stefan Sudmann* a nem hivatali iratok jelentőségét elemzi.¹⁶ Az írás szerzője szintén a kilencvenes évek diskurzusából indítja mondandóját, s utal arra a főként történelmi körökből érkező felvetésre, amely – összefüggésben az ekkoriban mind szélesebb körben ismertté váló *Alltagsgeschichte* („mindennapok történelme”) törekvéseire – a nem hivatali iratok jelentőségére igyekezett felhívni a levéltárosok figyelmét. Az „államközpontú levéltár” veszedelmére, s az „alternatív iratok” jelentőségére már a levéltárügy mérvadó köreiben is figyelmeztettek az azt megelőző esztendőkkben: a főként *Hans Booms* nevéhez kapcsolódó szempontrendszerrel már a 1970-es években heves viták dúltak, amelyekkel szemben a levéltáros társadalom többsége még a 1990-es években is komoly fenntartásokat hangoztatott.¹⁷ Hiszen – mint a cikk szerzője is hangoztatja – az „intézményes nyilvánosság” dokumentumait a szakma képviselőinek többsége mindig előbbre való tekintette az informális társadalmi nyilvánosságénál, jóllehet kb. 1960-tól fogva érzékelhető, hogy a pluralizálódó társadalom kibontakozásával párhuzamosan egyre halványabban tükrözik a hivatalok a társadalom színességét.

Ennek az uralkodó szemléletmódnak a megváltozásához azután az ezredforduló tájékán végbement nagy privatizációs folyamatok igen erőteljes impulzusokat gerjesztettek. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy már nemigen tartható a kétféle iratképzőfajta merev szétválasztásának dogmája. A figyelmes szakemberek számára a hivatali jellegű iratok egyre apadó forrásértéke, jelentősége is érzékelhetővé tette a változások szükségességét. A követhető útnak egyre inkább az tűnik, hogy a modern levéltárértelmezés átlépjen végre a közösségi és a nem közösségi iratképzők megosztottságának szemléleti horizontjára. A szerző is idézi Kretzschmart, aki szintén azt az álláspontot képviseli, miszerint a nem állami iratokat nem szabad alárendelt jellegüként kezelniük. Az új szociális mozgalmak megjelenésével a társadalmi csoportok iratait is maradandó értékűnek kell tekinteni.

A cikk szerzője röviden utal arra, hogy az állami, hivatali iratok értékelése kapcsán is megindult egy olyanfajta tájékozódás, amely a korábbiaknál jobban igyekszik figyelembe venni a valós, a funkcionalitás szempontjára alapozó igényeket. Az *Észak-Rajna-Vesztfáliai Tartományi Levéltár* ebben a tekintetben egyfajta kísérleti terepként értékelhető. Ott 2005-től az állami és önkormányzati levéltárak együttműködése keretében kezdtek (vertikális és horizontális) vizsgálatokat, amelyek arra irányultak, hogy melyik

¹⁶ SUDMANN, STEFAN: Überlegungen zur Archivspartenübergreifenden Überlieferungsbildung aus nichtamtlichen Unterlagen. *Archivar. Zeitschrift für Archimessen*. 65. évf. 2012. 1. sz. 12–19.

¹⁷ Lásd ezzel kapcsolatban: HORVÁTH J. ANDRÁS: Tornyosuló aktahegyek vagy társadalmi nagyotál? – Hans Booms iratértékelési és levéltár értelmezési tézisei 1972-ből. *Levéltári Szemle*, 64. évf. 2014. 2. sz. 31–46.

szinten és ponton adódik egy igazgatási feladatra meghatározó hatású döntés, amelynek dokumentációja érdemes a levéltári megőrzésre.

A szerző hivatkozik a *Friedrich Ebert Stiftung* elemzésére, amely azt hangsúlyozza, hogy a privatizáció és a deregulációs folyamatok eredményeként, s hangsúlyosan a kommunális igazgatás területén egyre nagyobb mértékben kerülnek át az állami intézményektől feladatkörök a privát és a közösségi szektorokba (harmadik szektor), s az állam szerepe egyre inkább csupán egyfajta garanciabiztosításra korlátozódik.

A cikk példák idézésével újra és újra aláhúzza a társadalmi szervezeteknek, mint maradandó értékű iratokat képzőknek a jelentőségét. A régi, nagy intézményesen működő szervezetek mellett tömegével jönnek létre folyamatosan helyi szinten működők, amelyekről – sajnálatos módon – a levéltáraknak jószereivel nincs is megfelelő információjuk. Szerencsére a szerző nem esik abba a hibába, hogy csőlátó módon letaszítsa a hivatali iratokat a szemléleti horizontról, s hangsúlyozza, a nem hivatali iratokat a hivataliak értékelésével szükséges korrelálni.

Érdekességként említjük meg, hogy főként az általános – tehát a tartományi, területi és önkormányzati – levéltárak esetében a releváns hivatali, illetve nem hivatali iratok közötti „választási dilemmán” túlmenően az utóbbi időszakban egyes *speciális levéltári gyűjtemények*, mint elkülönült forráslehetőségek is az érdeklődés homlokterébe kerültek. A folyóirat múlt évi 2. száma ennek megfelelően a különféle művészeti jellegű levéltári gyűjtemények helyzetét állította középpontba.

Míg korábban szaklevéltárak foglalkoztak főként művészek különféle hagyatékaiknak gondozásával, mára azonban a levéltárak kapuikat időnként tágra nyitják, s a hagyományos gyűjteményi tematikák mellett új forrásterületeket is keresnek. A művészeti levéltárak esetében már nem csupán az egyes kiállítások szervezésének történeti háttere, s annak szöveges dokumentumai állnak a közösségi irányú törekvések homlokterében, hanem olyan újszerű kommunikációs tevékenység is, mint például az egyes művészekkel való együttműködés lehetőségének keresése.¹⁸

A levéltári használat változó formái és keretei

Az elmúlt évi évfolyam két száma is bő teret szentelt a levéltárhasználat megváltozott módozatainak és a levéltárak szolgáltatási arculata átalakulásának. Az 1. szám elvi szinten vetette fel a levéltárhasználat meghatározó szempontjait, a 3. szám pedig a virtuális kutatóterem gyakorlati kérdéseket felvető szituációját érinti.

Michael Hollmann a Bundesarchiv iratainak internetes közzétételével kapcsolatban fölmerülő kérdéseket állítja cikke homlokterébe.¹⁹ Jóllehet manapság igencsak divatba jött a levéltári állományok bizonyos darabjainak vagy egyenesen nagyobb egységeinek online formájú közzététele, fontos kérdések merülnek fel ezzel kapcsolatosan: így például – mekkora előkészület szükséges ahhoz, hogy az információ a kutatás, illetve a levéltárhasználat számára ilyen módon rendelkezésre álljon. A szerző értekezik a temati-

¹⁸ PRÜGEL, ROLAND: Das Deutsche Kunstarchiv im Germanischen Nationalmuseum. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 69. évf. 2016. 2. sz. 110–113.

¹⁹ HOLLMANN, MICHAEL: Deutschland in zwei Nachkriegszeiten. Der Einstieg in das Online-Archiv des Bundesarchivs. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 69. évf. 2016. 1. sz. 6–9.

kus portálok és az online galériák fenntartásának és aktualizálásának költségkihatásairól is, és a megoldást a digitalizálás intenzívebbé tételében látja.

Az elmúlt két évtizedben a német levéltárak jelentős erőfeszítéseket tettek a nyilvánosság fokozása érdekében. Joggal állapítja meg a szerző, hogy a demokratikus politikai kultúra nem érhető el, ha az alapvető forrásokat nem tesszük széleskörűen hozzáférhetővé. A hagyományos kiállítások, nyitott napok, sokrétű kiadványok mellett a „digitális fordulat” következtében az online közzététel is egyre nagyobb szerepet játszik. Intézményi információk, majd levéltári metaadatok kerültek fel fokozatosan az internetre, majd a technikai lehetőségek függvényében a levéltári feltárómunka eredményei is. A szerző úgy véli, záros határidőn belül minden német levéltár anyagának alapadatai egy zárt rendszeren belül hozzáférhetőek lesznek. Digitális reprodukciók érhetőek el tömegesen az egyes oldalakon. Ám az online-közzétételnek mégis többnek kell lennie, mint egyfajta kiállításnak a kiválogatott iratokból.

A Bundesarchiv már több mint 15 éve prezentálta honlapján az első digitális iratokat (Galéria). Ezek főként a mindennapi munka során feltárt különféle anyagok voltak. A galéria fontos lépést jelentett a nyilvánosság felé, hozzájárult az általános történeti-politikai képzéshez, ám még nem rendelkezett rendszeres építkezési tervvel. A témaválogatás széleskörű volt, s a prezentációt a vizuális hatás szempontja uralta; ezek messze felülreprezentáltak voltak a levéltári iratok arányához képest. Valójában – véli a szerző – az iratok megjelenítési és értelmezési nehézségei (semmiképpen sem analóg voltak), valamint az a körülmény, hogy az esztétikai érték nem mindig esik egybe a tartalom jelentőségével – képezi az igazi problémát. A galéria elismertségére utal ugyanakkor, hogy számos más online felület vesz át innen tartalmakat.

A szerző ezt követően visszatekintve az I. világháborús, valamint a német újraegyesítés alkalmából készített kiállításokra, a közeljövő két évfordulója alkalmából megvalósítandó közös tematikus portál ötletére – Németország két világháború után (a weimari köztársaság 100., illetve a II. világháború 75. évfordulója) – veti tekintetét. Bár nem tisztázott a rendelkezésre álló erőforrások kérdése, ezen feladatok elől nem lehet kitérni, feltéve, hogy a levéltár nem akar marginalizálódni. Mivel rendelkezésre állnak a technikai feltételek, már az évforduló előtt is közzé lehet tenni a dokumentációt, amit az általános online keresőplatformon is könnyűszerrel el lehet érni. Egész irategyütteseket is prezentálni lehet ily módon, ami elrugaszkodást is jelenthet a kiállítási vagy tematikus paradigmától, és az online-levéltár, avagy a digitális olvasóterem képzetét vetíti elénk.

Összekötve az elháríthatatlant a szükségessel és a fontossal, merült fel az iratok online prezentációjának átfogó ötlete: „*Deutschland in zwei Nachkriegszeiten*”. Olyan levéltári anyagokat dolgoznának fel kontextuális adatokkal együtt (iratok, fotók, filmek, hangzóanyag), amelyek tematikai és kutatási szempontból is alapvető jelentőségűek. A weimari köztársaság-témára vonatkozó iratok kiválasztásánál az értelmezés különféle lehetőségeit biztosítanak, nem csupán egy végleges narratíva lehetőségét. *Weimart* ennek megfelelően nem elsődlegesen a bukás perspektívájából dokumentálnák, hanem a siker reményével kecsegtető német parlamentáris demokrácia kísérlete gyanánt is.

A felhasználó-központú iratprezentációnak levéltárközi együttműködés keretei között történő megvalósítását ismerteti ugyanennek a lapszámnak a *DAF-projekt*ről szóló közleménye.²⁰

A reformációs jubileumra való emlékezés szövetségi szintű és pénzügyileg is támogatott együttműködést tett lehetővé Hessen, Sachsen-Anhalt és Thüringia állami levéltárai között egy közös projekt keretében. Bár a reformáció alapidokumentumai közül igen sokat kiadtak, ám – érvel a cikk szerzője – az új felhasználók csoportjai és az új technikák együttesen indokolják a kezdeményezést, amelynek révén a levéltárak már nem csupán tudományos, hanem széleskörű érdeklődést is kielégítenek. *A reformáció digitális levéltárát* („Digitales Archiv der Reformation”) 2015. november 3-án mutatták be. A kétmodulos dokumentumprezentáció az iskolásoktól a tudományos szakemberekig kívánja kielégíteni a forrásigényeket: a részben eltérő forrásfelhasználás részint a helytörténészek, részint a tudósok igényeit kívánja kielégíteni.

A levéltárosok is megérkeztek már a Web 2.0 világába. A Facebookon a felhasználók és kollégák által kommentelt aktuális levéltári hírek, a Twitteren rövid kis megbeszélések olvashatók. Tematikus blogok fókuszálnak történeti eseményekre. Mindez aktív szerepre ösztönzi a levéltárakat. Ámde nem késztet továbbmenő használatra a szociális média? Adódik-e vajon lehetőség a klasszikus munkaterületnek, mint a kutatóteremnek a virtuális térben való pótlására? – Teszik fel a kérdést a 3. szám szerkesztői. Különösen érdekes fénytörésbe helyezi ezeket a kérdéseket *a kölni levéltár összeomlásának tragédiáját megélt igazgató tollából* született cikk.²¹

Mind a másolati digitális, mind az eredeti elektronikus iratok használatának perspektíváira vonatkozó kérdések sorát veti fel a szerző, s eközben megpendíti azt is, hogy az újfajta használat milyen hivatásképet eredményez a levéltárosok között. Az egyik – ma már egyre inkább kifutó értelmezésmód – szerint a digitális anyag csak a mikrofilm egyfajta minőségi változata, s az internetelés csak kiterjesztett hozzáférési lehetőségként szolgál. Ma még azonban nem jósolható meg igazán a digitalizáció távlat. A kölni szituáció ugyanakkor a digitális verzió fokozott jelentőségére figyelmeztet, s nyilvánvaló, hogy amilyen gyorsan csak lehet, mennél több anyagot kell átmenteni ebbe a változatba.

Az igazgató nem ad hosszú időt az eredeti, papíralapú iratoknak, ám úgy véli, hogy azok főként bizonyos segéd tudományi stúdiumokhoz szükségesek, valamint jogbiztosítási szempontból is nehezen kiválthatók.

Történész körökben már elkezdődött a digitális hozzáférhetőség elfogadása. Ennek nagy hátránya, hogy kezdenek leszokni az eredeti anyag használatáról és komolyan vehető kutatási projektek is csupán a digitálisan hozzáférhető iratokra korlátozódnak. A digitális állománnyal rendelkező könyvtárak lassanként kutatóhelyként funkcionálnak, s a regesztakiadásoknak is ilyen értelemben negatív a hatásuk.

²⁰ BLAHA, DAGMAR: Das „Digitale Archiv Reformation – Schriftzeugnisse aus den staatlichen Archiven in der Mitte Deutschlands”. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 69. évf. 2016. 1. sz. 10–15.

²¹ PLASSMANN, MAX: Archiv 3.0? Langfristige Perspektiven digitaler Benutzung. *Archivar. Zeitschrift für Archivwesen*. 69. évf. 2016. 3. sz. 219–223.

Pozitív hozadéka viszont az új típusú adathozzáférésnek – mutat rá a szerző –, hogy az online használat új dimenziói egy új minőség felé nyitnak kaput: közvetlen adatcsere a használók között, az iratok kommentelése, átírásban és értelmezésben egymás segítése.

Mi lesz a szerepe a levéltárosnak ebben a környezetben, teszi fel a kérdést a szerző. A választ a levéltáros másfajta, a korábbiaknál interaktívabb szerepében véli megtalálni. Olyanfajta felhasználói érdeklődés kerül ugyanis egyre inkább előtérbe, amely nem kizárólagosan az iratanyag használatára vonatkozik. Az internetes kutatás bármely pontján felmerülő különféle tartalmi jellegű kérdések is elvezethetik az érdeklődőt a levéltárhoz. A kölni levéltár igazgatója szerint a jövő kutatási sajátosságai az alábbi pontokon térnek majd el a jelenlegitől:

- A levéltár pusztán információszerzési célból való megkeresése, az iratanyagba való betekintési igény nélkül.
- A levéltárat történeti kérdések kompetencia-központjának tekintik.
- A kutatási lehetőség biztosítását igénylő kérdések arányának csökkenése.
- A levéltár egyfajta logisztikai központtá válik.
- A levéltáros közvetítője lesz a forrásoknak, sok esetben a tartalmi elemekre való tekintet nélkül.
- Elmosódik a tudományos és nem tudományos jellegű használat közötti különbség, s utóbbi egyre kisebb jelentőségűvé válik.
- Meghatározott információcsatornákon a tanácsadás jellegű nyílt konzultáció kommentekkel jelenik meg.
- A használat egyre anonimebb, a személyes kontaktus jelentősége levéltáros és használó között csökken.

Nem tudni milyen arányban válnak dominánssá ezek a jelenségek, ez részben levéltár-függő is. Mindenesetre fontos szempont a szükséges források biztosítása.

A tanácsadó, kutatói referensszolgálati jelleg gyakorlati alkalmazására vonatkozóan kapunk betekintést szintén ugyanezen lapszámban a *Svájci Szövetségi Levéltár munkatársától* az online tanácsadás megvalósított módozata kapcsán.²² A cikkből megtudható, hogy mivel a levéltár 2020-tól teljeskörű digitális hozzáférést biztosít állományaihoz, ehhez online tanácsadást is rendelkezésre bocsájt majd. Ebben a virtuális olvasóteremben a kutató megrendelheti a már digitalizált iratokat, s nem szükséges befáradnia a levéltárba, ellenkezőleg, a virtuális térben kap tájékoztatást, hiszen aki jelen van a digitális térben, az kommunikációképes is. Jóllehet ma is folytat e-mail kontaktot a levéltár, de ez lassú és körülményes.

Mindennek érdekében a Svájci Szövetségi Levéltár 2015 novembere és decembere között virtuális tanácsadási kísérletbe kezdett. A levéltáros chatkapcsolatba lépett a kutatóval, s a tanácsadást egy mindkettejük által látható megosztott képernyős megjelenítés támogatta. A kísérletet sikeresnek minősítették, amelyet folytatni fognak.

²² KURTH-BÜRGI, BEATRICE: Die Online-Beratung des schweizerischen Bundesarchivs Erste Schritte in Richtung „virtueller Lesesaal“. *Archivar. Zeitschrift für Archiwesen*. 69. évf. 2016. 3. sz. 228–230.

A példaként hivatkozott virtuális tanácsadás esetében, a vízerőművek iránt érdeklődő kutató 245 találatot kap a levéltár adatbázisában, ám nehézségei vannak a további szűrés tekintetében. Chatkapcsolatba lép a levéltárossal, aki tanácsot ad neki a találati halmazon belüli további keresésre, viszont a kutató nem jár eredménnyel. Erre a levéltáros a közös böngészővel megmutatja a képernyőjén, hogyan tud az érdeklődő továbbjutni az adatbázisban.

A kísérlet kétségkívül a kutatókkal való interakció új formáját jelenti. Fontos megjegyezni, hogy a tanácsadás sem előzetes jelentkezést, sem külön szoftverinstallációt nem igényel. A kísérlet során két hozzáférési modellt biztosítottak: a/ a kutatóterem korlátozott nyitvatartási ideje alatti funkció; b/ egész héten át, teljes munkaidőben.

A kiértékelés során megállapították, hogy érdemben nem különbözött egymástól a virtuális és a fizikai kutatótermi kérdések jellege. A svájci kollégák kutatói oldalról nagy meglepetéssel találtak, jóllehet az egyhónapos kísérleti periódus során csupán napi egy-két alkalmazó vette igénybe a szolgáltatást.

A fentiekben ismertetett írások – úgy vélem – elégséges módon tanúsítják, hogy a bevett szakmai gyakorlathoz és gondolkodásmódhoz amúgy szigorúan kötődő német levéltáros társadalom meghatározó jelentőségű szakmai műhelyei és személyiségei is olykor meglepően új utakat keresnek és találnak a fontos levéltári feladatok, tevékenységi körök újraértelmezése során. Intézményi jelleg és levéltárhasználat tekintetében ennek figyelemre méltó példája a frankfurti városi levéltár várostörténeti intézetté szervezése. Fontos hangsúlyoznunk, hogy jóllehet a levéltári anyag rendelkezésre bocsátása (távoli használat, online kutatóterem, egyáltalán a levéltári intézmény társadalmi és kulturális „átértelmezése”) igen erőteljesen foglalkoztatja a német nyelvterületen dolgozó szakembereket, ugyanakkor a forrásbiztosítás kérdése is nagy jelentőséggel merül fel a folyóirat közleményeiben. Hiszen a digitális korszak mind a hagyományos proveniencia-elv megkérdőjeleződése, az iratképzés összetett volta, egyáltalán az elektronikus irat/adat értelmezési nehézségei folytán újragondolásra késztet bennünket. Végül – talán legfontosabb mozzanatként – a „levéltári fordulat” jelensége említhető: azaz a döntően az állam és az önkormányzat oldaláról értelmezett közlevéltári funkcióknak és szerepkörnek *a forrásbiztosítás tekintetében is társadalmi jellegűvé* alakulása érdemel figyelmet. Ennek megfelelően Németországban a különféle közigazgatási szinteken (szövetségi, tartományi, területi, városi/községi) elhelyezkedő levéltárak egyre inkább arra törekednek, hogy iratértékelési, illetve -gyarapítási tevékenységüket a tartalmi kiürülés jeleit mutató köziratok körén túlmenően a társadalom színes és jelentéstartó világára, annak személyes és intézményi szervezeteire is kiterjesszék.